

(19)

Dr. Öğr. Üyesi Arzu CABAROVA³⁴

**DİLÇİLİK ƏDƏBİYYATINDA "MƏNA" VƏ "ANLAM" ANLAYIŞLARININ
FƏRQLƏNDİRİLMƏSİNƏ DAİR
DİL EDEBİYATINDA "MANA" ve "ANLAM" ARASINDAKI FARK ÜZERİNE
ON THE DIFFERENCE BETWEEN "MEANING" and "MEANING" IN LINGUISTIC
LITERATURE**

ÖZ

"Mana" ve "anlam" kavramları bilimsel üslupta farklı terimler olarak ele alınır. "Mana" ve "anlam" terimleri sadece dilbilimin değil, hem de felsefe, mantık, psikoloji gibi bilim dallarının araştırma alanına dahildir. Mana insan faktörü olmadan sözlükte mevcuttur, anlamın var olması için ise en iki şahsın katılımı şarttır, zira anlam iletişim sürecinde oluşur. Mana, dili konuşanların emrinde hazır vaziyette bulunur, anlamı ise "tutmak", "sezmek", "tahmin etmek" vs. gerekir. Anlam, bilgi tabanı, sosyal normlar, bağlam, amaç vs. gibi pragmatik etkenlerle ilgilidir. Mana dar, anlam ise geniş kavramdır.

Bu makalede de anlambilimin ana kavramlarından olan "mana" ve "anlam" araştırılmış, aralarındaki farklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: dilbilim, mana ve anlam kavramı, mantık, anlambilimi.

ABSTRACT

The concepts of "meaning" and "sense" as one of the basic concepts of semantics science are investigated in the article. In many dictionaries the words "meaning" and "sense" are given as synonyms for both in some moments. It is not so easy to distinguish between the words "meaning" and "sense" in everyday style of Azerbaijani language. In literary translations, "sense" is often translated into Azerbaijani as "meaning". So, the word "sense" is not often used in the style of everyday life in our language, and some people ask "what is the meaning of this?", "What does this mean?" and it works in sentences like that. At the same time the word "meaning" is often found in the "household" style as well as in other functional styles. And thus it really acts as a synonym for the word "sense".

It is interesting that the word "sense" is not used in Azerbaijani language very often, however we cannot say this in relation to the word "meaning". In Azerbaijan language the verb "understand" is treated as a synonym for the verb "know", "perceive", "grasp", etc. and it is often used in everyday spoken language. "Meaning" is related to the verb "to understand", and the word "sense" corresponds to the verb "know". So this is the main difference between the concepts "meaning" and "sense". Thus, the meaning of the word means how to understand it, percept it.

Keywords: linguistics, concept of meaning and sense, logic, semantics.

³⁴ Azerbaycan Diller Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1837-193X; e-mail: jabarova@hotmail.com

GİRİŞ

Məqələdə semantika elminin əsas anlayışlarından olan “məna” və “anlam” anlayışları araşdırılır. Bir çox lüğətlərdə “məna” və “anlam” sözləri bəzi məqamlarda həm də sinonimi kimi verilir (bax. ADİL, L., WDG, Duden, TCPЯ). Azərbaycan dilinin məişət üslubunda da “məna” və “anlam” sözlərini bir-birindən fərqləndirmək o qədər də asan deyil. Bədii tərcümələrdə “anlam” Azərbaycan dilinə çox zaman “məna” kimi tərcümə edilir. Belə ki, “anlam” sözü dilimizdə məişət üslubunda çox işlənən söz deyil və dər çərçivədə bəziləri tərəfindən “Bunun anlamı nədir?”, “Bu nə anlama gəlir?” və sairə kimi cümlələrdə işlənilir. Bunun qarşılığında isə “məna” sözüə digər funksional üslublarda olduğu kimi məişət üslubunda da tez-tez rast gəlmək olur. Burada o, “anlam” anlayışını ifadə edərək, həqiqətən də onun sinonimi kimi çıxış edir. Maraqlısı budur ki, “anlam” isminin Azərbaycan dilində məişətdə az istifadə olunduğunu iddia etdiyimiz halda, bunu “anlamaq” feilinə münasibətdə söyləyə bilmirik. “Anlamaq” feili “başa düşmək” feilinin sinonimi kimi işlənir və onu gündəlik danışıq dilində kifayət qədər çox işlənən sözlər sırasına daxil etmək olar. “Məna” bilgi ilə bağlı olduğu üçün feil kimi ona “bilmək” sözü, “anlam” sözüə isə feil kimi “anlamaq”, “başa düşmək” sözləri uyğun gəlir. Elə “məna” və “anlam” anlayışlarının fərqi də buradan doğur. Beləliklə, bəzi cümlələrin anlamı onun necə başa düşülməsi, anlanılması deməkdir.

“Məna” və “anlam” arasındakı fərqlər

İndi isə “məna” və “anlam” arasındakı fərqləri daha aydın şərh etməyə çalışsaq. Məna üçün nisbi sabitlik səciyyəvidir, yəni uzun zaman aralığında həmişə eynilə olduğu kimi qalır; o dəyişməzdir, lüğətdə mövcuddur, danışıq prosesində anlama sız olaqəddir. Anlam mənadən fərqli olaraq dinamikdir, müxtəlif kontekstlərdə situativ olaraq dəyişə bilər. Onun var olması üçün qarşı tərəf olmalıdır, belə ki, anlam kommunikasiya (danışma, yazışma) prosesində təzahür edir. Nümunə üçün aşağıdakı misallara nəzər salaçaq:

Maşın yolunu keçmək istəyən uşağa atasının “Qırmızıdır!” deməsi “yolu keçmək olmaz” anlamına gəlir. Şəkərli diabet xəstəsi olan baba nəvəsinin oən uzatdığı qızılıhmədi almanı “Qırmızıdır” deyərək, implisit olaraq ondan başqaş ilə dəyişməsinə xahiş edir. Bu situasiyada “qırmızıdır” sözü “şirindir”, “yeyə bilmərəm”, “başqa birisi ilə dəyiş” və s. kimi anlamda işlənir. Göründüyü kimi, “qırmızı” sözü bu cümlələrdə öz lüğəvi mənasından “tam” fərqli anlamlarda işlənib. Yaxud da danışıqda bu kimi cümlələrə rast gəlmək olur: “Bu şeyi bura(ya) qoyma.” Kənarında duran, yəni işin içində olmayan, bir şəxs “şey” sözünün anlamını başa düşməyəcək. Belə ki, “şey” sözünün konkret mənası yoxdur. O, “məişətdə, işdə və s.-də lazım olan hər hansı bir cisim, maddə, zad, əşya, nəsnə” bildirir (ADİL, IV cild, s.197). Söhbətin nə barədə olmasından məlumatsız olan və bu səbəbdən də “sey”i anlamayan kənar şəxsənd fərqli olaraq, ünsiyyətə iştirak edən qarşı tərəf “şey” sözünün anlamını dərhal dərk edir. Bu arada Q. Freqeyə istinad etmək istərdik. Q. Freqeyə görə, “Abendstern” və “Morgenstern” (Azərbaycan dilində: “Dan ulduzu”, “Zöhrə ulduzu”, “Karvansədiran”) eyni mənalı sözlər olsa da, müxtəlif anlamlarda işlənə bilər (G. Frege, 1892: 27). Belə ki, birisi üçün gəcə (axşam) ulduzu olan, digəri üçün dan (səhər) ulduzu olan Venera bir mənaya, iki anlama malik ola bilər.

Sözün və ya ifadənin anlamını müəyyənləşdirmək üçün müəyyən amillər vacibdir. Bunlara A. E. Boçkarevin sadaladığı pragmatik faktorları aid edə bilərik: bilik bazası, sosial normalar, kontekst, proposisional münasibət, məqsəd, fikir (rəy), inam. Proposisional münasibət deyəndə bir şeyə daxili koqnitiv və ya emosional münasibət nəzərdə tutulur. (O. Xeffe, 2009: 338) A. E. Boçkarev həmçinin qeyd edir ki, bu faktorlar yazılı əsərləri (языковые произведения) təhlil edərkən kontekst daxilində anlamı dərk etməyə imkan verir (A. E. Boçkarev, 2014: 187-188).

“Məna” və “anlam” bir sıra yaxın elmlərin ümumi anlayışı olduğu üçün bu mövzuya bir çox dilçi, filosof, məntiqçi, psixoloq alimlər müraciət etmişlər. Bəzi müəlliflərin bu barədə araşdırmalarını nəzərdən keçirmək maraqlı olardı.

“Məna” və “anlam” anlayışlarını ilk fərqləndirənlərdən biri olan Q. Frege yazır ki, bir mənaya (leksik məna) müəyyən anlamın uyğun gəlməsi heç də o demək deyil ki, hər bir anlamın da müəyyən bir mənası var (G. Frege, 1892: 27).

- Başqa sözlərlə (məzmun daşıyıcıları ilə) əlaqədə "məna" sözü şüurda müəyyən bir işarələr sisteminin mövcudluğu haqqında ehtimal (презюмция) vardır və "məna" sözü də daxil olmaqla həmin sözlər bu sistemin elementi kimi çıxış edir. "Anlam" isə belə ehtimal yaratmır.

- Məna ilk növbədə sözün lügəvi şərhini xatırladır, anlam isə sözün ifadə etdiyi bütün mahiyyətlərin, məzmunların məcmusunu nəzərdə tutur. Anlam sözün assosiasiyaları ilə əlaqədə ola bilər.

- Məna zamanca stabildir, invariant məzmunla malikdir. Bu məzmunu bilmək üçün dili bilmək şərtidir. Anlam zamanca dəyişkəndir, danışıq iştirakçılarında asılı olaraq variasiya edir. Anlamı dərk etmək üçün dil biliklərinə ehtiyac duyulmur.

- Mənanın təyinedici sözləri az olduğu halda, anlamı təyin edən sözlər geniş əhatəyə malikdir.

- Məzmunun mövcudluq sahəsini dəqiqləşdirən feli bağlama tərkibləri yalnız anlam üçün tipikdir, məna üçün səciyyəvi hesab olunmur.

- Məna məzmunla sıx əlaqədədir, onu müəyyənləşdirmək və bilmək (dəyərnmək) olur. Anlam isə dəyişkəndir, tənzimənilməzdir (нерегламентированное), onu "axtarmaq", "tutmaq", "anlamaq", "tapmaq", "açmaq" lazım olur. Həşiyə çıxaraq qeyd edək ki, A. Komt-Sponvil (A. Comte-Sponville) də öz fəlsəfi lüğətində anlam haqqında eyni fikri söyləyir. "Anlam subyektlə üçün və subyektlə sayəsində mövcuddur" deyən filosof alimə görə, anlama zinə əşyayı və ya bank hesabı kimi malik olmaq olmaz, onu axtarmaq, təqib etmək, itirmək, təxmin etmək lazım gəlir (Комт-Спонвил, 2012).

İ. M. Kobozeva öz fikirlərini ümumiləşdirərək qeyd edir ki, anlam və məna dildəyişicilərinin şüurunda bir-birinə çox yaxın olan, lakin eyni olmayan konseptdir. Sözün mənası həmin sözlə bağlı konvensional (ənənəvi) məlumatdır. Sözün anlamı isə müəyyən zaman aralığında informasiyanı qəbul edənə şüurunda həmin sözlə bağlı olan məlumatdır (İ. M. Kobozeva, 2000: 9-13).

S. Abdullayev dil işarəsinin işarələdiyi obyektin, hadisənin gerçək mahiyyətini dəyişə bilmək xüsusiyyətini dərk etməni çətinləşdirən bir faktor kimi qəbul edir. Dilçi alim dil işarələrinin dərk etmə və ünsiyyət prosesində çox zaman öz substansional dəyərinə uzaqlaşma bildiyini qeyd edir (S. Abdullayev, 2013: 15). Onun çəkdiyi "biz" misalı bu mənada maraqlıdır. Oğru bizi (iynəyə oxşayan ucu şiş metal alət) cibində gizlədərək, qarşı tərəfi aldatmaq məqsədilə oğurluqdan xəbəri olmaması haqda ən içir: "Allahın adı haqqı bu oğurluq məsələsinin bizə daxil yoxdur". Danışan "biz" deyəndə cibindəki aləti nəzərdə tutur, dinləyən isə "biz"i birinci şəxs əvəzliyi kimi, yəni danışan tərəf kimi qəbul edir (S. Abdullayev, 2013: 94). S. Abdullayev öz əsərini qeyri-səlis dilçilik problemlərinə həsr etsə də, bu fikirləri anlam (dərk etmə) və məna arasındakı münasibətlərə də aid etmək olar.

Göründüyü kimi, yuxarıda adları çəkilən tədqiqatçılar "məna" və "anlam" anlayışlarını bir qədər fərqli aspektlərdən araşdırsalar da, gəldikləri nəticələr bir-birinə çox yaxındır.

NƏTİCƏ

Deyilənləri ümumiləşdirərək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, "məna" və "anlam" məişət üslubunda bir-birinə sinonim kimi çıxış etsələr də, elmi üslubda fərqli terminlərdir. Məna və anlam yalnız dilçiliyin deyil, həm də fəlsəfə, məntiq, psixologiya elmlərinin araşdırma obyektidir. Mənanı bilmək üçün dil biliklərinə yiyələnmək zəruridir; anlam üçünə bu vacib deyil. Məna insan faktoru olmayan lüğətdə mövcuddur; anlamın var olması üçün ən azı iki nəfərin iştirakı mütləqdir, belə ki, anlam ünsiyyət prosesində yaranır: biri işarəni ötürür, digəri isə onu anlayır. Məna dildəyişicilərinin sərəncamında hazır vəziyyətdə durur, anlamı isə "tutmaq", "sezmək", "təxmin etmək" və s. lazım gəlir. Mənadən fərqli olaraq anlamı "itirmək" də mümkündür. Məna zamanca stabildir, invariant məzmunla malikdir; anlam zamanca dəyişkən, kontekstdən və kommunikasiyada iştirak edənlərin fərdi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq variasiya edir. Anlam bilik bazası,

sosial normalar, kontekst, məqsəd və s. kimi praqmatik amillərlə sıx bağlıdır. Məna dar, anlam geniş anlayışdır. Bir mənanın bir neçə anlamı ola bilər.

Sonda A. Kont-Sponvilə (Конт-Спонвиль, 2012) müraciət edərək onun fəlsəfi anlamda dediyi "Anlam bizim .... etdiyimiz deyil, bizim .... etmək istədiyimiz şeydir" sözlərini dilçiliyə tətbiq etsək, deyə bilirik ki, anlam bizim dediyimiz deyil, bizim demək istədiyimizdir. Məna isə anlamı yaradan elementlərdən biridir.

QISALTMALAR

ADİL: Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti

L: Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache

WDG: Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache

ТСРЯ: Толковый словарь русского языка

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. Abdullayev, S. (2013). Qeyri-səlis dilçilik təcrübəsi. Bakı.
2. Duden: <https://www.duden.de/woerterbuch>.
3. Frege, Gottlob (1892). "Über Sinn und Bedeutung". Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, Neue Folge, Band 100/1 : 25-50.
4. Götz, D., Haensch, G., Wellmann H. (1998). Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache Berlin-München: Langenscheidt.
5. Klappenbach, R. und Steinitz, W. (1968-1978). Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. Berlin: Akademie-Verlag, Bd. 1- 4.
6. Lehmann, Christian (2019). Semantik. Theoretische und empirische Bereiche. https://www.christianlehmann.eu/ling/lg_system/sem/index_arten.html.
7. Orucov, Ə. (2006). Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV cildə, Bakı: Şərq-Qərb.
8. Бочкарев, А. Е. (2014). Семантика. Основной лексикон. Нижний Новгород: ДЕКОМ
9. Кобозева, Ирина Михайловна (2000). Лингвистическая семантика. Москва: Едиториал УРСС.
10. Конт-Спонвиль, Андре (2012). Философский словарь. <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/sponville/articles/51/smysl.htm>
11. Никитин М.В. (1988). Основы лингвистической теории значения. Москва: Высшая школа.
12. Ожегов, С. И. и Шведова Н. Ю. (1996). Толковый словарь русского языка. Москва: Аз.
13. Хеффе, О., Малахов, В. С., Филатов, В. П. (2009). Современная западная философия. Энциклопедический словарь. Москва: Культурная Революция.